

Onypchenko O. Formation of Scientific Approaches to Solving the Issue of Gender-Based Socialization of Children and Adolescents (Early 20th Century)

An analysis of any historical and pedagogical phenomenon can be carried out only on the basis of studying the approaches that have been taken to solve the problem. The problem of sexual education is not an exception.

The author of the article underlines that at the beginning of the 20th century several approaches to the sexual education of children were formed in the national pedagogical discourse: a) religious-ascetic, who considered intimate relations only from the point of view of the continuation of the human race; b) medical, emphasizing the physical health of the child: personal hygiene, proper nutrition, sexual abstinence until full sexual development, sport; c) psychological, focused on the study of individualization and differentiation of sexual development as the basis for effective sexual education; d) anthropological, which is in the decision of questions of sexual education on the positions of the domestic humanities; e) pedagogical, whose representatives have developed a "hygiene of chastity", which includes physico-hygienic and moral-educational components and provides for a joint solving tasks of sexual education by the school and parents.

The study of the experience of sexual education shows that the process of its formation and development was of a concrete historical nature, directly depended on the development of society, its perceptions of the norms of sexual behavior, confessional features, the totality of cultural, socio-political, economic and other realities, level of developed research representations.

Key words: sexual-rolled socialization, sexual education, religious-ascetic approach, medical approach, psychological approach, anthropological approach, pedagogical approach.

Стаття надійшла до редакції 02.09.2017 р.

Прийнято до друку 24.11.2017 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Караман О. Л.

УДК 796.011.3

С. С. Онищенко

**Г. ДЮПЕРРОН ПРО ОСНОВНІ КАТЕГОРІЇ
ТЕОРІЇ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ**

Оновлення педагогічної термінології в галузі фізичного виховання, її збагачення, систематизація й упорядкування неможливі без ретельного вивчення історико-педагогічного досвіду термінотворення. Найбільш суттєві термінологічні зміни у вітчизняній теорії фізичного виховання спостерігались у 20-х роках ХХ століття, коли обґрунтовувались нові

парадигмальні ідеї, посилювався інтерес до проблеми фізичного розвитку людини з боку представників різних наукових дисциплін. Значний внесок у становлення понятійно-термінологічної системи теорії фізичного виховання цього періоду зробили відомі вчені, громадські діячі, серед яких значною є постать першого спортивного журналіста Російської імперії, історика, теоретика, бібліографа спорту Георгія Олександровича Дюперрона (1877-1934).

Теоретичні погляди та практична діяльність Г. Дюперрона знайшли певне відображення в навчальній та науковій літературі з теорії фізичного виховання. Загальна характеристика його ідей дається в узагальнюючих працях з історії фізичного виховання, виконаних ученими із Санкт-Петербурга, оскільки саме в цьому місті жив і працював відомий учений. У посібнику Б. Усольцева показано внесок Г. Дюперрона в становлення та розвиток спортивної бібліографії, історії та теорії фізичної культури [12]. Г. Деметер у своїй роботі «Нариси з історії вітчизняної фізичної культури й олімпійського руху» розглянув діяльність Г. Дюперрона як спортивного журналіста, його громадську роботу, спрямовану на розвиток спорту [4].

У наукових публікаціях певною мірою було проаналізовано й наукові здобутки відомого вченого. Зокрема Ю. Курамшин показав його внесок в розробку теорії фізичної культури, підкресливши, що Г. Дюперрон намагався механічно з'єднати різноманітні відомості про фізичну культуру в межах однієї комплексної дисципліни, яка розкривала фізіологічні, анатомічні, педагогічні та інші її аспекти. Автор звернув увагу на те, що Г. Дюперрон дав розгорнуте визначення поняттю «фізична культура», торкався проблеми систематики фізичних вправ [8, с. 24]. Проте, як зазначив Л. Матвеев, незрілість методології не дозволила Г. Дюперрону створити повноцінну інтегральну теорію фізичної культури [9, с. 58].

Д. Єфімов, який досліджував історію фізичної культури і спорту в державних установах Росії в 1861-1917 рр., відмітив, що в роботах Г. Дюперрона було розглянуто розвиток гімнастичних систем в Росії: шведської, німецької, сокольської, зверталась увага на швидке становлення сокольської гімнастики, обумовлене її видовищністю, показано важливу роль у цій справі начальника Головної гімнастично-фехтувальної школи А. Мордовина і Головного спостерігаючого за фізичним розвитком народонаселення Російської імперії В. Воєйкова [7, с. 3].

Проведений аналіз літератури свідчить, що дослідники, розглядаючи теоретичну і практичну діяльність Г. Дюперрона у галузі фізичної культури та спорту, спеціально не розглядали його внесок у формування понятійно-термінологічної системи.

Мета статті – розглянути особливості трактування Г. Дюперроном основних понять теорії фізичного виховання 20-х років ХХ століття.

Г. Дюперрон закінчив юридичний факультет Петербурзького університету. В студентські роки він активно займався спортом і

розпочав кар'єру спортивного журналіста, ставши в 1901 році головним редактором журналу «Спорт». Багато років Г. Дюперрон працював у Публічній бібліотеці і склав найбільший до революції бібліографічний покажчик з фізкультури і спорту, який було видано в 1915 році [5].

У післяреволюційні роки Г. Дюперрон продовжив громадську і наукову діяльність в галузі фізичної культури та спорту. В 1924 році була опублікована його робота «Короткий курс історії фізичних вправ», а в 1925 – тритомна праця «Теорія фізичної культури», яка перевидавалась у 1927 і 1930 роках. З 1930 року Г. Дюперрон працював у Державному інституті фізичної освіти ім. П. Ф. Лесгафта [13]. Його роботи були відомі в Україні й, безумовно, вплинули на становлення й розвиток вітчизняної теорії фізичного виховання 20-х років ХХ століття.

Слід підкреслити, що в 20-х роках в Україні сформувалась оригінальна освітня система, яка відрізнялась від системи освіти Радянської Росії. Вона була представлена в так званій «Схемі народної освіти в УСССР», прийнятій у березні 1920 року, і передбачала створення навчальних закладів двох типів: установ соціального виховання дітей до 15 років та професійно-технічних шкіл з дво-трирічним терміном навчання. Специфіка освітньої системи зумовлювалась необхідністю відбудови народного господарства та організації соціального захисту дітей і турботи про них через велику кількість сиріт і напівсиріт, які з'явилися у результаті революції та війни [2, с. 66].

Курс державної освітньої політики на охорону й соціальний захист дитинства був підтверджений прийняттям в липні 1920 року Наркомосом України «Декларації про соціальне виховання дітей». У цьому документі підкреслювалось, що система освіти повинна спасти дитяче населення від голоду, хвороб, дати йому притулок і належне соціальне виховання [3, с. 9–11].

Соціальна направленість державної освітньої політики 20-х років відбивалась і на теорії та практиці фізкультурно-спортивної роботи, яка в цей час набуває розмаху. З 1921 р. в Україні починають проводитись спортивні олімпіади, згодом названі спартакіадами. Якщо в змаганнях Всеукраїнської спартакіади 1923 р. брало участь 300 спортсменів, то уже у 1927 р. – понад 20 тисяч. Для активізації наукових досліджень в галузі фізичної культури та спорту в 1931 р. було створено Український науково-дослідний інститут фізичної культури [10, с. 21–22].

Важливо враховувати й те, що в 20-х роках вітчизняна педагогіка була тісно пов'язана із суміжними науковими дисциплінами природничого напрямку й особливо з педологією та рефлексологією. На думку Л. Ваховського, в цей час у вітчизняній педагогічній науці реалізовувався методологічний проект «рефлексологічна педагогіка», причіники якого виходили з того, що «вся поведінка людини, починаючи з елементарних органічних реакцій і закінчуючи найскладнішими актами творчості, зводиться до рефлексів. Вони закликали на основі умовних і безумовних рефлексів раціонально

організувати все життя дитини, її виховання. Рефлексологія також розглядалась як необхідне джерело знань при вивченні та вихованні дитини й тому поширювала свій вплив на педагогіку» [1, с. 243].

Ми погоджуємось з думкою М. Саїнчука про те, що в післяреволюційний період підґрунтям для легітимізації самого феномену «фізична культура» стала практична необхідність вирішення двох проблем, пов'язаних із збереженням людських ресурсів: зупинити смертність від епідемій, яка багато в чому зумовлювалась відсутністю елементарних гігієнічних навичок; забезпечити фізичну (психофізичну) підготовку солдатів для армії. Це позначилось і на створенні тогочасної теорії фізичної культури, одним з авторів якої був Г. Дюперрон. М. Саїнчук наголошує, що в середині 20-х років завдання фізичної культури Г. Дюперрону в його «теорії фізичної культури» бачаться такими, що спрямовані суто на здоров'яформування та здоров'язбереження [11, с. 80–81].

Проблеми формування понятійно-термінологічної системи фізичного виховання Г. Дюперрон розглядає в роботі «Теорія фізичної культури», перший том якої повністю присвячений розкриттю основних понять. Першочергову увагу видатний учений і діяч спорту приділяв усебічній характеристиці ключової категорії «фізична культура», спираючись при цьому на зміст терміну «культура». Слово «культура», на його думку, має щонайменше три значення:

- 1) ступінь розумового, технічного й морального розвитку групи людей;
- 2) сукупність усіх благ, створених людиною для використання в житті;
- 3) необхідність щось поліпшити.

Коли життєві блага обмежуються областю людського тіла, то мова йде про «фізичну культуру», яку Г. Дюперрон визначає як сукупність усіх фізичних і психічних сил у нормально й сильно розвинутому організмі людини й удосконалення цих сил [6, с. 10–11].

Учений звертає увагу на те, що спираючись на таке визначення «фізичної культури», її можна розуміти більш широко й більш вузько. Широке розуміння фізичній культурі надають теоретики, які включають до неї не лише вправи, що здійснюються на спортивному майданчику, а всі області життя, які відображаються на стані нашого тіла (сон, їжа, одяг, способи роботи тощо). Практик дивиться на фізичну культуру вузько й зводить її до спеціальних фізичних вправ [6, с. 11].

Г. Дюперрон також визначає завдання фізичної культури, а саме:

- а) підтримка здоров'я і вдосконалення нормально розвинутого організму;
- б) укріплення й запобігання слабкого організму;
- в) лікування хворого організму [6, с. 13].

У роботі «Теорія фізичної культури» розкриваються ще три базові категорії (як основні елементи, до яких можна звести фізичну культуру):

«фізичне виховання», «фізична освіта», «фізичний розвиток». Ці терміни до останнього часу, пише Г. Дюперрон, розглядались як тотожні, проте «деталізація науки про фізичну культуру» дала можливість їх розрізняти. На думку Г. Дюперрона, «фізичне виховання» є уміння отримання сили, швидкості, витривалості та інших тілесних якостей, «фізична освіта» є мистецтвом правильно й усвідомлено використовувати людиною отримане фізичне виховання, самостійно приймати заходи щодо збереження здоров'я і отримання тілесних якостей, а також мистецтво доцільно витратити ці якості, «фізичний розвиток» – це результат фізичного виховання й фізичної освіти, комплекс наших досягнень в області фізичної культури [6, с. 15]. При цьому автор підкреслює, що існують також інші визначення цих категорій. Зокрема деякі вчені стверджують, що фізичне виховання вдосконалює те, що передається людині у спадок, а фізична освіта дає людині нові фізичні навички, які притаманні не кожній людині.

Значну увагу Г. Дюперрон приділяє поняттям, що стосуються засобів фізичного виховання. У зв'язку з цим він дає тлумачення термінам «вправа» і «фізична вправа». Під вправою учений розуміє ряд повторних дій, які удосконалюють діяльність організму і підтримують цю діяльність на досягнутому рівні досконалості. У певному сенсі всі життєві дії, які ми здійснюємо кожного дня є вправою. Однак теорія фізичного виховання звертає увагу лише на активні нервово-м'язові дії, що ми здійснюємо із певною метою – «фізичні вправи», під якими розуміють ряд активних повторних нервово-м'язових рухів, що забезпечують усебічне вдосконалення організму.

Важливим є зауваження Г. Дюперрона про те, що з точки зору фізичної культури вправа може бути «повноцінною», «малоцінною», «нецінною» і, навіть, «шкідливою». Повноцінні вправи (ходьба, біг, гімнастичні вправи, ігри) повинні вдосконалювати увесь організм і в той же час не повинні викликати погіршення ні одного органу. Малоцінними є вправи, які впливають лише на окремі групи м'язів, нецінними – ті з них, які є «однобічною роботою», самостійно виробленою однією частиною тіла (наприклад, підтягування однією правою рукою). Зустрічаються й шкідливі вправи, зокрема ті, що не відповідають статі, віку [6, с. 16–18].

У роботі обґрунтовується термінологія стосовно класифікації фізичних вправ за різними ознаками. Перш за все, визначається зміст термінів «активні вправи» і «пасивні вправи». Активними називають вправи, для виконання яких людина свідомо скорочує м'язи (вправи в різних гімнастичних системах), пасивними – коли м'язи скорочує друга людина або спеціальна машина (вправи в лікувальній гімнастиці). Для позначення просторових характеристик фізичних вправ Г. Дюперрон використовує терміни «проксимальна вправа», коли попередньо були наближені точки прикріплення м'язів (випрямлення зігнутої в лікті руки), та «дистальна вправа» коли попередньо точки прикріплення м'язів

знаходяться на відстані (згинання у лікті випрямленої руки). При цьому автор робить акцент на характері скорочення м'язів, використовуючи терміни «концентричні скорочення», які призводять до наближення точок прикріплення м'язів (підтягування) та «ексцентричні скорочення» (повільний перехід від висіння на зігнутих руках до висіння на випрямлених руках) [6, с. 18–19].

Автор неодноразово висловлював думку про те, що теорія фізичної культури тісно пов'язана з іншими науковими галузями (анатомією, фізіологією, психологією) і для позначення процесів організму, які лежать в основі кожної фізичної вправи використовує терміни «фізичні процеси», «психо-фізичні процеси», «психічні процеси». Фізичні процеси лежать в основі вправ, у виконанні яких свідомість приймає незначну участь, психо-фізичні процеси мають відношення до вправ, в яких яскраво вираженою є участь свідомості, психічні процеси відбуваються виключно в сфері центральної нервової системи, проте спроможні визивати певні фізичні дії.

Характеризуючи фізичні вправи, Г. Дюперрон використовує групу термінів, що позначають ступінь участі свідомості людини у фізичних рухах: «рефлекторні рухи», «автоматичні або напівавтоматичні рухи», «вольові рухи». Рефлекторними називають рухи, які здійснюються без участі свідомості (дихання, кровообіг), автоматичними – рухи, до яких ми настільки звикли, що витрачаємо для них мінімальну кількість нервової енергії і уваги (ходьба, їзда на велосипеді) напівавтоматичними – рухи, в яких свідомість приймає досить значну участь. Рухи, які виконуються людиною свідомо і потребують витрати значної кількості нервової енергії називають вольовими [6, с. 20–21].

Таким чином, видатний учений і діяч спорту Г. Дюперрон зробив значний внесок у розробку понятійно-термінологічної системи теорії фізичного виховання 20-х років ХХ століття. Він виокремив базові категорії цієї галузі (фізична культура, фізична освіта, фізичний розвиток) та дав їм розгорнуту характеристику, а також розглянув групу понять та термінів, що стосуються засобів фізичного виховання (вправа, фізична вправа та ін.). Особливості трактування понять та термінів фізичного виховання виявились у міждисциплінарному підході до їх аналізу та визнанні пріоритетності завдань підтримки здоров'я та вдосконалення організму людини.

Предметом подальшого наукового вивчення можуть стати погляди інших учених 20-х років ХХ століття щодо змісту та співвідношення основних понять і термінів теорії фізичного виховання, особливості термінотворення в галузі фізичного виховання та спорту в різні історичні періоди.

Список використаної літератури

1. Ваховський Л. Ц. Методологічні трансформації у вітчизняній педагогічній науці (20-ті роки ХХ ст.) / Л. Ц. Ваховський // PRACE

NAUKOWE Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. – Pedagogika 2017, t. XXVI, s. 237–251. **2. Гринько Г.** До схеми народної освіти в У.С.Р.Р. / Г. Гринько // Вісник НКО У.С.Р.Р. – 1920. – №1. – С. 66–68. **3. Декларація** Наркомосвіти У.С.Р.Р. про соціальне виховання дітей // Вісник Народного комісаріату освіти У.С.Р.Р. – 1920. – №1. – С. 9–11. **4. Деметер Г. С.** Очерки по истории отечественной физической культуры и олимпийского движения / Г. С. Деметер. – М. : Советский спорт, 2005. – 324 с. **5. Дюперрон Г. А.** Библиография спорта и физического развития: систематическая роспись всех книг, брошюр, журналов, вышедших в России по 1913 год включительно / Г. А. Дюперрон. – Пг., 1915. – 263 с. **6. Дюперрон Г. А.** Теория физической культуры / Г. А. Дюперрон. – Л. : Изд-во «Время», 1927. – 210 с. **7. Ефимов Д. Г.** Становление и развитие физической культуры и спорта в государственных учреждениях России (1861-1917 гг.): автореф. дис. ... канд. ист. наук / Д. Г. Ефимов. – СПб., 2000. – 38 с. **8. Курамшин Ю. Ф.** Об объекте и предмете теории физической культуры как научно-учебной дисциплины: историко-сравнительный анализ / Ю. Ф. Курамшин // Научно-теоретический журнал «Учене записки университета шимени П.Ф. Лесгафта». Вып. 22. – 2006. – С. 20–32. **9. Матвеев Л. П.** Интегративная тенденция в современно физкультуроведении / Л. П. Матвеев // Теория и практика физической культуры. – 1973. – №4. – С. 58–60. **10. Присяжнюк С. І.** Курс лекцій з фізичного виховання: навчальний посібник для студентів технічних вищих навчальних закладів / С. І. Присяжнюк, Д. Г. Оленев. – К. : Видавничий центр НУБіП України, 2015. – 420 с. **11. Саїнчук М.** Парадокси феномену та колізії легітимізації терміна «фізична культура» / М. Саїнчук // Теорія і методика фізичного виховання і спорту. – 2017. – №2. – С. 76–85. **12. Усольцев Б. П.** История физической культуры и спорта: учеб. пособие / Б. П. Усольцев; Балл. гос. техн. ун-т. – СПб., 2008. – 130 с. **13. Энциклопедический словарь** по физической культуре и спорту. Т. 1. Гл. ред. Г. И. Кукушкин. – М. : Физкультура и спорт, 1961. – 368 с.

Онищенко С. С. Г. Дюперрон про основні категорії теорії фізичного виховання

У статті розглянуто особливості трактування відомим ученим та спортивним діячем Г. Дюперроном (1877-1934) основних понять та термінів теорії фізичного виховання 20-х років ХХ століття.

Показано, що основну увагу в першому томі його роботи «Теорія фізичної культури» приділено визначенню сутності базових категорій: «фізична культура», «фізична освіта», «фізичний розвиток». Автор обґрунтовує змістовні характеристики означених категорій та співвідношення між ними. Окремою групою розглянуто поняття та терміни, що стосуються засобів фізичного виховання, а саме: «вправа», «фізична вправа», «активна вправа», «пасивна вправа», «проксимальна вправа», «дистальна вправа» та інші.

Доведено, що особливість трактування Г. Дюперроном понять та термінів фізичного виховання полягала у використанні міждисциплінарного підходу до їх аналізу та визнанні пріоритетності завдань підтримки здоров'я та вдосконалення організму людини.

Ключові слова: Г. Дюперрон, теорія фізичного виховання, фізична культура, фізична освіта, фізичний розвиток, вправа, фізична вправа.

Онищенко С. С. Г. Дюперрон об основных категориях теории физического воспитания

В статье рассмотрены особенности трактовки известным ученым и спортивным деятелем Г. Дюперроном (1877-1934) основных понятий и терминов теории физического воспитания 20-х годов XX столетия.

Показано, что основное внимание в первом томе его работы «Теория физической культуры» уделено определению сущности базовых категорий: «физическая культура», «физическое образование», «физическое развитие». Автор обосновывает содержательные характеристики указанных категорий и соотношение между ними. Отдельной группой рассмотрены понятия и термины, касающиеся средств физического воспитания, а именно: «упражнение», «физическое упражнение», «активное упражнение», «пассивное упражнение», «проксимальное упражнение», «дистальное упражнение» и другие.

Доказано, что особенность трактовки Г. Дюперроном понятий и терминов физического воспитания заключалась в использовании междисциплинарного подхода к их анализу и признании приоритетности задач поддержания здоровья и совершенствования организма человека.

Ключевые слова: Г. Дюперрон, теория физического воспитания, физическая культура, физическое образование, физическое развитие, упражнение, физическое упражнение.

Onishenko S. G. Duperron on the Main Categories of the Theory of Physical Education

The article deals with the peculiarities of the interpretation of the basic concepts and terms of the theory of physical education of the 1920s by the famous scientist and sportsman G. Duperron (1877-1934).

It is shown that the main attention in the first volume of his work "The Theory of Physical Culture" is given to the definition of the essence of the basic categories: "physical culture", "physical education" and "physical development". The author justifies the content characteristics of these categories and the relationship between them. As a separate group examined the concepts and terms relating to physical education, namely: "exercise", "physical exercise", "active exercise", "passive exercise," "proximal exercise," "distal exercise" and others.

It is proved that the special feature of H. Duperon's interpretation of the concepts and terms of physical education was the use of an interdisciplinary

approach to their analysis and recognition of the priority of problems of maintaining health and improving the human body.

Key words: G. Duperron, theory of physical education, physical culture, physical education, physical development, exercise, physical exercise.

Стаття надійшла до редакції 19.09.2017 р.

Прийнято до друку 24.11.2017 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Ваховський Л. Ц.

УДК 37.036

М. В. Роганова

ВИХОВАННЯ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ У ПРОЦЕСІ ВЗАЄМОДІЇ МИСТЕЦТВ

Проблема духовного розвитку особистості, забезпечення її ціннісного ставлення до навколишнього середовища: природи, людей, родини в умовах відродження України набуває особливого значення. На державному рівні це знайшло відображення в основних документах з дошкільного виховання та освіти: Концепції дошкільного виховання в Україні, Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні, Національній програмі «Діти України». В них наголошується на необхідності створити дійові гуманістичні норми взаємодії дитини і природи, розробити такі виховні технології, які б враховували і психічні особливості, і комплекс індивідуальних якостей, і систему інтересів, потреб, ідеалів, творчих можливостей особистості, і тим самим забезпечили цілісний духовно-фізичний вплив на неї [2].

Найбільш відповідальним періодом дитинства, у якому закладаються підвалини духовності, є старший дошкільний вік (Л. Артемова, І. Бех, А. Богуш, Н. Ветлугіна, Л. Виготський, О. Запорожець, В. Мухіна, С. Русова, та ін.). Саме в цьому віці інтенсивно розвивається пізнавальна, почуттєво-емоційна, творча сфера особистості, образне мислення, формуються такі особистісні якості як: доброта, щирість, сердечність, чесність, милосердя, відвертість, відкритість, радісне сприймання життя тощо. Цей важливий аспект зафіксовано в Концепції дошкільного виховання в Україні, в якій сформульована мета дошкільного виховання – «формування основ духовної особистості» та провідні завдання – «пробудити у дитини духовне начало, розвинути його як домінуюче в структурі особистості», прищепити «загальнолюдські морально-етичні цінності, зокрема такі якості, як доброта, чуйність, милосердя, людяність, справедливість, правдивість, сумлінність, чесність, гідність, громадянськість, повага й гуманне ставлення до людей різних національностей». У зв'язку з цим